

Bielsko-Biała, 03.10.2018r.

dr hab. prof. ATH Marek Bernacki
Katedra Polonistyki
Wydział Humanistyczno-Społeczny
Akademii Techniczno-Humanistycznej w Bielsku-Białej
ul. Willowa 2
tel. 33/8279448; 781557795
e-mail: mbernacki@ath.bielsko.pl

Recenzja pracy doktorskiej magistra Jacka Juskiewicza
Odessa w literaturze polskiej pierwszej połowy XIX wieku

Przedstawiona do oceny dysertacja doktorska pana mgra Jacka Juskiewicza, napisana pod naukowym kierownictwem prof. dr hab. Jarosława Ławskiego w Katedrze Badań Filologicznych „Wschód – Zachód” na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu w Białymstoku, jest ciekawie zaprojektowanym i ambitnym projektem naukowym wpisującym się, co należy już na samym początku zaznaczyć, w nurt badań prowadzonych od kilku lat przez białostockich humanistów. Przedmiotem tych badawczych eksploracji, zapoczątkowanych w roku 2012 przez polskich i ukraińskich badaczy, jest szeroko rozumiana przestrzeń historyczno-kulturowa Odessy, miasta portowego nad Morzem Czarnym, którego budowę (w miejscu dawnego tureckiego fortu Hadżibej) zainicjowała w roku 1794 imperatorowa Katarzyna II Wielka. Na analizowaną pracę spojrzeć należy zatem przede wszystkim jako na pokłosie dotychczasowych, niezwykle dynamicznie rozwijających się w ostatnich kilku latach interdyscyplinarnych badań zespołowych, obejmujących międzynarodowe konferencje naukowe: „Odessa w literaturach słowiańskich” (2013), „Odessa i Morze Czarne jako przestrzeń literacka i kulturowa (2016, 2017), „Muzyka i opera w polsko-ukraińskim dialogu literackim i kulturowym” (2018) i mających swój finał w publikacji dwóch tomów zbiorowych: *Odessa w literaturach słowiańskich. Studia* (Białystok – Odessa 2016) i *Odessa i Morze Czarne jako przestrzeń literacka* (Białystok – Odessa 2018). Należy nadmienić, że współredaktorem obu tych pionierskich prac jest prof. Jarosław Ławski, promotor i opiekun naukowy autora recenzowanej dysertacji.

Jednocześnie pracę mgra Juszkiewicza potraktować należy jako nowatorską próbę poszerzenia dotychczasowych badań ze szczególnym uwzględnieniem wszechstronnego opisu motywu Odessy jako – po pierwsze, „bohatera literackiego”, a po drugie przestrzeni świata przedstawionego, w której rozgrywają się wydarzenia opisywane w polskim podróżopisarstwie pierwszej połowy XIX wieku (termin autor zapożycza od Stanisława Burkota). Z potencjalnie dostępnego materiału literackiego (spora część tekstów z tamtego okresu, które mogłyby zostać uwzględnione w pracy, pozostaje zapewne w rękopisach czy archiwach bibliotecznych na terenie Polski, Ukrainy czy Rosji) autor dysertacji wybrał pokaźny zbiór kilkunastu utworów o różnej przynależności gatunkowej, który scala przewodni motyw „literatury podróźnej”, pisanej z autopsji, w języku polskim (choć wśród badanych tekstów jest też jeden autorstwa Józefa Sękowskiego vel Osipa Senkowskiego napisany po rosyjsku), powstałej w okresie 1804-1844. Szczegółowej analizie filologiczno-historycznoliterackiej mgr Juszkiewicz poddaje następujące teksty (lista w ujęciu chronologicznym, według czasu powstania, a nie wydania drukiem poszczególnych utworów): *Sofijówkę* Stanisława Trembeckiego (1804), *Historyczny obraz miasta Odessy według Pana Skalkowskiego* (wydawca J. I. Kraszewski, Wilno 1843), *Dziennik podróży do Turcyi odbytey w roku MDCCCXIV przez Edwarda Raczyńskiego* (Wrocław 1823), Juliana Ursyna Niemcewicza *Podróże historyczne po ziemiach polskich między rokiem 1811 a 1828 odbyte* (Paryż- Petersburg 1858), *Dziennik podróży Józefa Sękowskiego z Wilna przez Odessę do Sztambułu* (Wilno 1820) oraz tegoż autora *Fantastyczne podróże barona Brambeusa* (przełożone z rosyjskiego przez W. Olechowskiego, Warszawa 1840), Adama Mickiewicza listy i wiersze, w tym szczególnie cykl *Sonetów odeskich* (jako część *Sonetów krymskich* (Moskwa 1826), a dalej – dwa utwory Karola Kaczkowskiego: *Dziennik podróży do Krymu odbytey w roku 1825...* (Warszawa 1829) oraz *Wspomnienia z papierów pozostałych po ś. p. general sztab-lekarzu wojsk polskich* (Lwów 1876), Juliusza Słowackiego *Pamiętniki listy do matki i rodziny* (Lwów 1909), *Moje wspomnienia Aleksandra Jełowickiego* (Warszawa 1904), *Wyprawę do Odessy w 1837 roku (fragment z dziennika)* Jana Sienkiewicza (Buenos Aires – Paryż 1971), *Pielgrzymkę do Ziemi Świętej przez Ignacego Hołowińskiego, Arcybiskupa Mohylewskiego, Metropolite Wszech Rzymsko-Katolickich Kościołów w Cesarstwie Rosyjskim* (Petersburg, 1853), *Wspomnienia z podróży po Krymie przez Edmunda Chojeckiego* (Warszawa 1845) oraz Józefa Ignacego Kraszewskiego *Wspomnienia Odessy, Jedysanu i Budżaku. Dziennik przejażdżki w roku 1843 od 22 czerwca do 11 września* (Wilno, 1846).

Wybór wiodącego przedmiotu dysertacji uważam za istotny. Przede wszystkim dlatego, że w literaturze przełomu XVIII i XIX wieku miasto staje się ważnym tematem literackim, czego przykładem są liczne dzieła powstające wówczas w kręgu literatury europejskiej (zarówno tej oświeceniowej jak i sentymentalno-romantycznej) poświęcone m.in. Paryżowi, Lizbonie, Londynowi, Rzymowi, Weimarowi, Warszawie, Krzemieńcowi Podolskiemu, Wilnu, Petersburgowi, a z miast orientalnych Sambułowi czy Jerozolimie. Miasto staje się niejako załącznikiem czy wręcz generatorem nowoczesnego społeczeństwa, które rodzi się pod wpływem przemian cywilizacyjnych zapoczątkowanych w epoce Oświecenia i kontynuowanych w czasach rewolucji przemysłowej XIX wieku.

Autor już na początku pracy w kompetentny sposób, odwołując się do literatury źródłowej (m.in. do książek Charlesa Kinga, *Odessa. Geniusz i śmierć w mieście snów*, Wołowiec 2016, i Agnieszki Cichockiej *Odessa inspiracją Polaków*, Poznań 2017), pokazuje, jak ważną rolę odgrywała Odessa na przełomie XVIII i XIX wieku. Była nie tylko nowoczesnym miastem portowym, w którym przesiadali się na statki dalekomorskie Europejczycy podróżujący do Ziemi Świętej, na Kaukaz czy do Turcji, ale stanowiła niespotykaną w innych miejscach mieszaninę kulturową, etniczną i wyznaniową. Można zaryzykować tezę, że to w Odessie – kosmopolitycznym mieście-tyglu rodziła się nowa międzynarodowa wspólnota, kierująca się zasadą tolerancji i współpracy ponad podziałami politycznymi i waściami narodowymi. Ważnym elementem tej wielokulturowej przestrzeni stawali się w tamtym pionierskim okresie także Polacy – emigranci polityczni, kupcy i handlowcy, a także romantyczni podróżnicy, którzy – każdy na swój sposób – doświadczali tego niezwykłego miasta, zapamiętali je i pozostawili literacki ślad w swoich podróżniczych relacjach (dziennikach, pamiętnikach, listach czy wierszach...). Autor pracy jako jeden z pierwszych polskich badaczy odkrywa i opisuje nieznane lub mało dotąd znane szerszej publiczności świadectwa naszych rodaków związane z Odessą, wydobywając na światło dzienne ich sposób przeżywania świata, oceny zachodzących wówczas dynamicznych przemian ekonomicznych, politycznych i kulturowych w tej części globu, gdzie Europa w sposób naturalny przechodzi w Orient, tworząc niezwykle interesującą, wielobarwną mozaikę różnorodnych powiązań i relacji społecznych.

Wydobywając z badanych tekstów nie tyle „literackie obrazy” co raczej różnorakie opisy Odessy, mgr Juszkiewicz dokonuje wprzódki selekcji poddawanego oglądowi materiału pisarskiego. Deklaruje, iż interesować go będzie przede wszystkim „antropologia

codzienności, badanie codziennych zachowań, czynności, dużych i małych wymiarów życia aglomeracji” (s. 8). W innym miejscu autor precyzuje zbiór badanych motywów, wydobywanych później skrupulatnie z badanych tekstów. Stwierdza, że najbardziej obchodzą go następujące sprawy: „literacki obraz zmagania się człowieka z naturą w procesie kolonizacji stepu i tworzenia miasta” (s. 9), „sposób koegzystencji mieszkańców miasta, w którym panuje swoisty socjo-system” (s. 9) czy też „ideologiczne podstawy założenia Odessy” (s. 10). Stawia również pytanie o percepcję miasta dokonywaną przez Polaków: „Jak widzieli Odessę Polacy i z czym się ona im kojarzyła” (s.11) – to zresztą, jak wyznaje, jedno z pytań pojawiających się w pracy najczęściej. Inne sprawy pozostające w kręgu badawczego oglądu autora dysertacji, to „organizacja przestrzeni miasta”, „mitologia miejska Odessy” i „świat kultury odeskiej” (s. 12). W końcu także kwestia Odessy jako „palimpsestu kulturowego” z zasadniczym pytaniem: „Co jest tu owym tekstem pierwotnym i do jakiej kultury on należy?” (s. 13).

We *Wstępie* mgr Juszkiewicz kreśli zarys przyjętej w pracy metodologii badawczej, przyznając się, że prymarną rolę w jego czytaniu literatury podróżniczej nt. Odessy odgrywa tradycyjna metoda filologicznego badania tekstu jako wypadkowej trzech elementów: historycznego, społecznego i kulturowego. Ta comte’owska (w gruncie rzeczy pozytywistyczna i mocno już dzisiaj anachroniczna) metoda egzocentrycznego ujmowania literatury jako „faktu społecznego” ma być uzupełniana w pracy w sposób dość dowolny o metody zaczerpnięte z innych nauk humanistycznych takich, jak historia, antropologia kultury, etnologia czy socjologia. Trzeba jednak zaznaczyć, że sygnalizowane metody pozostają bardziej w sferze postulatu aniżeli faktycznej realizacji – w pracy zdecydowanie dominuje bowiem podejście historycznoliterackie wspierane od czasu do czasu przez powierzchowne raczej próby analizy teoretycznoliterackiej, uwzględniającej wymiar stylistyczno-językowy czy przynależność genologiczną poddawanych badaniu utworów. Nie przyjmując *de facto* tradycyjnych metod czytania tekstów wypracowanych choćby na gruncie hermeneutyki, fenomenologii, strukturalizmu czy komunikacyjnej teorii dzieła, autor zdecydowanie odżegnuje się także od najnowszych badań literaturoznawczych wypracowanych na gruncie kulturowej teorii literatury, takich na przykład jak studia postkolonialne (postzależnościowe) wykorzystywane współcześnie do badania skomplikowanych relacji na styku literatury/kultury polskiej, ukraińskiej i rosyjskiej. Istotną rolę odgrywa we *Wstępie* doprecyzowanie zakresu podejmowanych w pracy badań, które autor, bez odwoływania się do naukowych opracowań tego zagadnienia, osadza w pojęciu

komparatystycznego badania wypowiedzi różnych autorów przebywających w Odessie i piszących o tym mieście mniej więcej w tym samym czasie, czyli w pierwszej połowie XIX wieku. Podsumowując, przyjęta przez mgra Juszkiewicza tradycyjna metodologia badań literaturoznawczych polega w głównej mierze na tym, że z badanego korpusu tekstów wyławia on przewodnie i pokrewne motywy tematyczne w celu uchwycenia jednostkowego światoodczucia poszczególnych pisarzy, a czasami także (jak w przypadku Stanisława Trembeckiego, piewcy Odessy „zmartwychwstałej” dzięki mądrości carycy Katarzyny) jakiegoś sprecyzowanego przesłania ideologicznego (należy przy tym pamiętać, że teksty pisane i publikowane w tym czasie przez polskich autorów podlegały mniej lub bardziej rygorystycznej cenzurze rosyjskiej, a zatem wydobywanie prawdziwych sądów o mieście i jego mieszkańcach, jak w przypadku badanych w pracy tekstów zesłanego w głąb Rosji oraz inwigilowanego przez carską ochronę Adama Mickiewicza, jest dzisiaj praktycznie niemożliwe, a przynajmniej niezwykle skomplikowane). W podejmowanych krok po kroku, rozdział po rozdziale badaniach dominującą rolę odgrywa kronikarski opis tekstów oraz interpretacja subiektywnych w gruncie rzeczy, różnorodnych punktów widzenia tego samego zjawiska, dokonywanych przez pisarzy-podróżników i przelanych przez nich na papier w formie mniej lub bardziej literackich „dokumentów z podróży”. Przyjęta przez autora strategia czytania, której nie można jej odmówić skrupulatności i rzetelności, odwołująca się do licznych opracowań źródłowych, powoduje w wielu przypadkach poczucie przesytu i nadmiernej drobiazgowości, a momentami wręcz przyczynkarskiego potraktowania tematu, który niepotrzebnie rozrasta się w serii dopisywanych informacji czy to biograficznych, czy to historycznych, odbiegając od zasadniczego tematu. Co więcej, czytając pracę Juszkiewicza, napotykamy niejednokrotnie powtarzające się wątki, czytamy te same cytaty i wyrażane sądy, co może rodzić podejrzenie, że autor nie do końca zapanował nad ogromem opisywanych wydarzeń i przytaczanych faktów, tym samym narażając w kilku miejscach na szwank strukturalną przejrzystość pracy. Kompozycja analizowanej dysertacji jest jednak w swej całości logiczna – po *Wstępie*, w którym autor omawia przedmiot badań, ich zakres oraz obraną metodologię, następują dwa rozdziały. Pierwszy z nich poświęcony jest przedstawieniu zarysu historycznego Odessy. W rozdziale drugim, najobszerniejszym, mgr Juszkiewicz omawia w kolejności chronologicznej wymienione wcześniej teksty podróżopisarskie poświęcone odeskiej metropolii. Rekapitulację przeprowadzonych badań stanowi ponad trzydziestostronicowe *Podsumowanie*, w którym autor w syntetycznym przeglądzie raz jeszcze obejmuje wyodrębnione we wcześniejszych szczegółowych opisach

motywy, które nazywa „odeskimi topoi”. Są to: wjazd do miasta od strony północnej, czyli od rozległego ukraińskiego stepu, układ przestrzenny i urbanistyczny miasta, zaprojektowanego w sposób racjonalistyczny, wręcz geometryczny, jego kultura, której w pierwszej połowie XIX wieku najważniejszym przejawem były przedstawienia teatralne i widowiska operowe, następnie autor podkreśla rolę życia towarzyskiego, kwitnącego już wówczas w czarnomorskim kurorcie, do którego ciągnęli z całego niemal świata podróżnicy, kupcy i kuracjusze. Ważny wniosek pada w końcowych partiach *Podsumowania*:

„Polikulturowa i wieloreligijna, wielojęzyczna Odessa – z dominującymi na początku jej historii językami włoskim i francuskim – jest dla nich ucieleśnieniem marzenia o współczesnym kosmopolitycznym polis: z silnie zaznaczonym elementem kulturotwórczym (teatr, opera, śpiew, literatura) [...]” (s. 281)

Zacytowany fragment unaocznia atrakcyjność Odessy jako miasta wybudowanego z nakazu carskiej imperatorowej i będącego częścią opresyjnego Imperium Rosyjskiego, pozostającego jednak niejako od samego początku swego istnienia załączkiem nowoczesnego, czy wręcz ponowoczesnego *polis* – wspólnoty ludzi różnych ras i nacji, posługujących się wieloma językami, przynależących do różnych kręgów kulturowych i religijnych, ale połączonych ze sobą więzami ekonomiczno-kulturowymi i współtworzącymi niemalże wzorcową społeczność o charakterze kosmopolitycznym. Choć nie zostało to w *Podsumowaniu* wyeksponowane przez autora, można mówić o micie Odessy jako Miasta doskonałego, które powstało na terytorium despotycznego państwa, ale paradoksalnie staje się wzorcem dla przyszłych pokoleń.

Ważną funkcję pełni uczciwe przekonanie autora, że jego pionierskie badania obejmujące kilkanaście niehomogenicznych gatunkowo tekstów o charakterze podróżniczym, napisanych przez polskich autorów w pierwszej połowie XIX wieku, są zaledwie początkiem badań obszerniejszych, które być może będą w przyszłości kontynuowane na szerszą skalę. Jak stwierdza doktorant:

„Odessa wymaga wciąż badań, przede wszystkim archiwalnych i prowadzonych na większym materiale tekstowym. Wciąż nieopracowane do końca pozostają polskie podróże na Krym, których etapem była Odessa. (...)Należałoby wreszcie w przyszłości rzucić te narodowe obrazy miasta na tło komparatystyczne: porównać narracje polskich podróżników z rosyjskimi, niemieckimi, francuskimi, spojrzeć na nie już z punktu widzenia współczesnej wrażliwości ukraińskiej”. (s. 282)

Podsumowując dotychczasowe uwagi dotyczące przedstawionej do oceny pracy doktorskiej, w pierwszej kolejności chciałbym wymienić jej niewątpliwe zalety, do których zaliczyć należy przede wszystkim: szeroko zakrojony, ambitny i w dużej mierze prekursorski temat pracy, która – czego świadomy jest sam autor – może stać się przydatna dla innych badaczy zarówno w Polsce jak i za granicą. Następnym niepodważalnym walorem pracy jest rzetelność i skrupulatność prowadzonych badań w oparciu o wybrane reprezentatywne teksty źródłowe, ale także w odniesieniu do bogatej i niezwykle różnorodnej literatury przedmiotowej, czego wyrazem jest zamieszczona na końcu *Bibliografia* licząca ponad dwadzieścia stron i świadcząca o ogromnym odczytaniu autora. Wiąże się z tym kolejny walor pracy, mianowicie jej erudycyjny charakter polegający na kompetentnym łączeniu kwestii historycznoliterackich z kontekstami politycznymi, socjalnymi, antropologicznymi, ekonomicznymi i kulturowymi. Innymi słowy, zaletą pracy jest jej interdyscyplinarny charakter, dzięki któremu wydobywane z tekstów literackie tropy Odessy ukazane są w szerszych koincydencjach.

Obiektywna ocena przedstawionej pracy doktorskiej musi jednak wskazać także jej słabsze czy kontrowersyjne strony. Najwięcej wątpliwości budzi stawianie ze sobą w jednym szeregu klasyków literatury przełomu XVIII i XIX wieku takich, jak Stanisław Trembecki, Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki czy Józef Ignacy Kraszewski z pisarzami *minorum gentium*, jak Józef Sękowski (skądinąd postać nietuzinkowa!), Karol Kaczkowski, Ignacy Hołowiński czy Edmund Chojecki. Wiąże się z tym również kwestia niejednolitego statusu omawianych w pracy tekstów. Autor wszystkie badane utwory definiuje jako przynależne do „literatury polskiej pierwszej połowy XIX wieku”. Uzasadniając swój wybór, słusznie odwołuje się do koncepcji literatury jako całokształtu narodowego piarstwa zaproponowanej na początku XIX wieku przez Maurycego Mochnackiego (swoją drogą jeden cytat z książki Mochnackiego *O literaturze polskiej w XIX wieku* to trochę za mało, trzeba byłoby tę kwestię bardziej wyartykułować). Przyjmując to uzasadnienie, należy jednak wyraźnie zaznaczyć, że zupełnie inaczej funkcjonują *topoi* miasta (w tym przypadku *topoi* odeskie) w tekstach *stricte* literackich, takich jak sonet, liryk miłosny, elegia, poemat filozoficzno-opisowy czy list romantyczny, oraz w tekstach określanych przez autora jako przykłady podrózpisarstwa romantycznego, w którym odnaleźć można elementy dziennika, pamiętnika, autobiografii czy szlacheckiej sylwy... W pracy wszystkie opisane motywy traktowane są na dobrą sprawę na równi, bez rozdzielenia na to, co czysto literackie (tj. mieszczące się w polu semantycznym

słowa beletrystyka, które pojawiło się na przełomie XVIII i XIX wieku zastępując dotychczasowy, sięgający czasów Arystotelesa termin „poezja”), a co przynależące do szeroko rozumianej „literatury faktu”. Inna rzecz, że autor jest świadomy tego, iż większość badanych przez niego tekstów, a szczególnie relacje z podróży pióra J.I. Kraszewskiego (notabene, ten fragment pracy wydaje się najciekawszy!), stanowi załączek reportażu – nowego niezwykle popularnego gatunku, będącego hybrydą łączącą w sobie elementy literatury faktograficznej z literaturą piękną. Gatunek ten, jak powszechnie wiadomo, pojawił się na przełomie XIX i XX wieku wraz z rozwojem czasopiśmiennictwa i nowymi zadaniami stawianymi przed dziennikarstwem.

Jak zostało wcześniej wspomniane, praca mgra Juszkiewicza ma charakter interdyscyplinarny. Stanowi to jej zaletę, ale z drugiej strony naraża autora na zarzut „rozproszenia” metod badawczych przy dość dowolnym jednak doborze różnych koncepcji z zakresu innych niż literaturoznawstwo dyscyplin humanistycznych: historii, socjologii, ekonomii, politologii czy antropologii kulturowej. Co więcej, autor nie zadał sobie trudu, aby w jakimś teoretycznym fragmencie pracy dokonać strukturalnego scalenia wszystkich metod i pokazania ich funkcjonalnego charakteru. Wada ta widoczna jest zwłaszcza w *Podsumowaniu*, gdzie aż prosi się, aby zamiast kolejnej wyliczanki opisywanych w pracy wiodących motywów Odessy znalazło się scalające, strukturalne *resume* obejmujące kwestie tematyczne, genologiczne, metodologiczne... Sporo zastrzeżeń budzi także, o czym była już wcześniej mowa, przyjęta przez autora bardzo tradycyjna metoda czytania badanych tekstów, sprowadzająca się *de facto* do ich streszczania i rejestrowania rozmaitych motywów (obrazów) dotyczących Odessy. Trzeba jednak oddać sprawiedliwość autorowi, który nie jest przecież z wykształcenia filologiem czy literaturoznawcą, że w przypadku ambitniejszych tekstów literackich pióra Mickiewicza (liryka miłosna), Słowackiego (wątki mistycznego oniryzmu), Sękowskiego oraz Chojeckiego (świadome posługiwanie się sarkazmem czy ironią) stara się dostrzec funkcję i znaczenie literackiej organizacji tekstu...

Przyjęta przez autora genologiczna metoda badania tekstu literackiego jako „faktu społecznego” jest, jak już wspomniałem wcześniej, anachroniczna i prowadzi do przyczynkarskiego sposobu rejestrowania, wyliczania i opisywania powtarzających się w kilkunastu badanych tekstach obrazów/motywów. Z drugiej jednak strony, przy przyjęciu interdyscyplinarnego charakteru pracy i wpisania badań nad polskimi tekstami odeskimi w sieć wielorakich kontekstów humanistycznych metoda zaproponowana przez mgra Juszkiewicza paradoksalnie wpisuje się w koncepcję kulturowej teorii literatury! Ta zaś, jak

wiadomo, pozwala interpretować teksty z pominięciem szczegółowej analizy filologicznej (gdyż po przełomie kulturowym zanika pojęcie definiowalnej jednoznacznie „literackości” tekstu), otwierając tym samym możliwość rozmaitych, polifonicznych jego interpretacji:

„Współczesna teoria kulturowa tworzy [...] szerokie, interdyscyplinarne, wielokontekstowe i zmienne historycznie uniwersum wszelkiej wiedzy użytecznej w procesie czytania literatury, jest dziedziną, która nie stawia już fundamentów, kryteriów czy uzasadnień dla praktyk interpretowania literatury, lecz kontynuuje je nieprzerwanie, dostarczając im coraz to nowych języków i kontekstów”¹.

Na koniec pozwolę sobie na kilka uwag dotyczących warstwy językowej. Obszerna praca mgra Jacka Juskiewicza, obejmująca niemalże trzysta stron tekstu, choć napisana jest na ogół poprawną, klarowną polszczyzną, domaga się jednak drobiazgowej adiustacji w celu wyeliminowania pojawiających się w niej usterek stylistyczno-językowych. Żeby nie być gołosłownym, przytaczam poniżej kilka **wybranych** przykładów takich drobnych lapsusów, które powinny jednak zostać w pracy poprawione:

s. 11: „choć **Marek Twain**, który przybył do Odessy w 1867 roku...” – zalecam angielską pisownię imienia Mark Twain (w innych miejscach pracy stosowaną przez autora);

s. 11: „Jak wiadomo, **w 795 roku** około stu polskich szlacheckich rodzin miało się osiedlić w Odessie...” – powinno być w 1795 roku;

s. 14: „...przede wszystkim XIX-wiecznego Polaka, obywatela carskiej Rosji, **straumatyzowanego Europejczyka**, który dopiero co stracił swoje wielonarodowe i wielokulturowe państwo...” – określenie „straumatyzowany Europejczyk” należy zastąpić innym określeniem (może: sfrustrowany czy pełen kompleksów...);

s. 17: „*Dziennik z podróży Józefa Sękowskiego w Wilna przez Odessę do Stambułu*” – przyimek „w” zastąpić zaimkiem „z”;

s. 18: „Owszem, powstają niezwykle interesujące i cenne **mikroopracowania** badawcze, **to jednak wydaje**, że jest konieczna praca scalająca całość powyższego tematu naukowego” – nie bardzo wiem, czym są „mikroopracowania”, należałoby to wyjaśnić w przypisie dolnym, poza tym po słowie „wydaje” brakuje zaimka zwrotnego „się”;

¹ A. Burzyńska, *Kulturowy zwrot teorii*, [w:] *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*, red. M.P. Markowski, R. Nycz, Kraków 2002, s. 83.

- s. 21: „...bez względu na to, czy twórcy analizowanych tekstów byli przedstawicielami romantyzmu (jak Mickiewicz, Chojecki, Kraszewski za młodu), czy tylko żyli w tej umownej epoce, przynależąc do intelektualnej formacji oświecenia (jak Trembecki, Niemcewicz, chyba też Raczyński...)” – po pierwsze, romantyzm nie był „umowną epoką”, co najwyżej granice tej epoki są umowne...; po drugie, sformułowanie „chyba też Raczyński” utrzymane w trybie przypuszczającym nie powinno się znaleźć w pracy naukowej...;
- s. 21: „Kaczkowski przebywał w Ode-ssie w tym samym czasie co Mickiewicz” – źle postawiony znak podziału wyrazu przy jego przeniesieniu na drugą stronę;
- s. 25: „W czasie, kiedy do Odessy i na wschód jadą Niemcewicz, Raczyński, Sękowski i inni, podróżopisarstwo dopiero walczy sobie o równe prawa z innymi gatunkami, a wzorce gatunkowe nie są jeszcze dokładnie ustalone” – określenie niezręczne i niepoprawne pod względem stylistycznym;
- s. 27: „Pokuśmy się o kilka zdań wstępnych konkluzji” – jak wyżej;
- s. 29: „Trzeba jednak zaznaczyć, że podróże orientalne” – zamiast „z” ma być „ż”;
- s. 30: „Podróże kształcą, jak mawia stare przysłowie, ale też kształtują” – zacytowane przysłowie powinno być ujęte w znaki cudzysłowu a nie zapisane kursywą;
- s. 31: „(w cytacie) „...stawał się więc także sui Genesis podróżnikiem...” – ma być *sui generis* (to automatyczna poprawka nadgorliwego programu komputerowego ☺)
- s. 36: „Badane Odessy wymagają bowiem analizy zarówno pod kątem teoretycznoliterackim i językowym, ale też w obszarze antropologii kultury, historii, socjologii, nauk społecznych z zastosowaniem metody komparatystycznej w obszarze tekstów poszczególnych autorów” – przytoczone w całości zdanie budzi kontrowersje, wszak badana jest jedna Odessa ale z różnych, subiektywnych punktów widzenia.

Podobnych usterek językowych jest w pracy znacznie więcej i występują one właściwie we wszystkich rozdziałach dysertacji, dlatego zalecam uważną adiustację całości.

Spełniając wymóg krytycznego i obiektywnego podejścia stawiany recenzentom prac pretendujących do statusu naukowości, po wymienieniu plusów i minusów, biorąc jednak pod uwagę wymienione wcześniej niepodważalne zalety przedstawionej do oceny dysertacji, stwierdzam, że rozprawa doktorska pana mgra Jacka Juskiewicza spełnia wymagania stawiane tego typu pracom i wnoszę o dopuszczenie doktoranta do dalszych etapów przewodu doktorskiego.